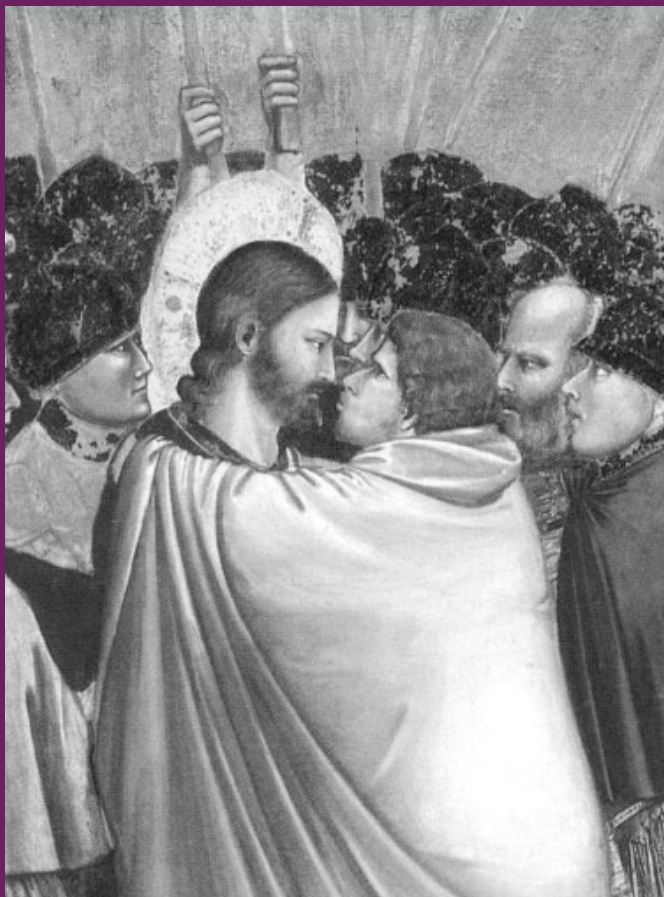

In beweging

---

kwartaalblad van de Christengemeenschap
Pasen 2012

Judas en ik

In beweging

kwartaalblad van de Christengemeenschap
16e jaargang nr. 2, Pasen 2012

Inhoud van dit nummer

Van de redactie 1
Opstanding 1
Thema: Judas en ik 2
Serie: Op de groei 15
Lijdenstijd en Paastijd 17
Levensberichten 20
Bestuur en instellingen 24
Berichten uit de gemeenten 27
Allerlei 28
Internationaal 31
Boeken 33
Aankondigingen 34
Gestorvenen 36

Redactie

Nelle Amons, Bastiaan Baan, Jolanda van Dam,
Jos van Damme, Marianne de Nooi

Redactieadres

In beweging, p/a mw. J. van Dam,
Putterweg 64, 3851 GE Ermelo
tel. 0341-550606
e-mail: inbeweging@unica4.nl
Ook voor inlichtingen over abonnementen

Financiën en advertenties

Jos van Damme, tel. 0318-416079
e-mail: josvandamme@chello.nl

Druk

Drukkerij Modern, Bennekom

Kopijdata

Pinksternummer 1 april 2012
Michaëlnummer 1 juni 2012
Kopij graag aanleveren per e-mail
(inbeweging@unica4.nl).
De redactie behoudt zich het recht voor ingezonden kopij in te korten of niet te plaatsen.

Illustratie omslag: 'Judas verraadt Jezus met een kus', Giotto di Bondone (ca. 1306), Scrovegni Kapel Padua

De Christengemeenschap in Nederland en Vlaanderen Adressen en tijden van diensten

M=mensenwijdingsdienst, K=zondagsdienst voor de kinderen, info: gezien onregelmatigheid navraag nodig.

Alkmaar, Oude Kanaaldijk 9, 1825 AT, 072-5613144
M zo 10, di 9, do 10, za (info), K zo 9 (info)

Amsterdam, A.J. Ernststraat 869, 1081 HL, 020-6420769, bgg 4414949, M zo 10, wo 9, do 10 (info), za 9 (info), K zo 9.30 (info)

Antwerpen, H. Consciencelaan 107, B-2640 Mortsel, 03-4406821, M zo 10, wo 9.30, do 9.30 (info), vr 9.30, K zo 9.30 (info)

Arnhem, Brugstraat 5, 6811 MB, 026-3621769
M zo 10 (info), do 9.00 (info), K zo 9.30 (info)

Den Haag, Groot Hertoginnelaan 2, 2517 EG, 070-3634898, M zo 10.15, wo 10 (info), vr 10.30 (info), K zo 9.30

Driebergen, Rijsenburgselaan 2a, 3972 EJ, 0343-758838, M zo 10.30 (info), do 9.30 (info), K zo 10 (info)

Eindhoven, Dorpstraat 122, 5504 CV, Veldhoven, 040-2221009, bgg 2520498, M zo 9.30 of 10.45 (info), wo 9.30 (info), vr. 9.30, K zo 10 (info)

Het Gooi, Veldweg 1, Bussum, 1404 CV, 035-5417957, bgg 6563160, M zo 10, do 10 (info), K zo 9.20 (info)

Groningen, Lauwersstraat 3, 9225 HD, 0592-347059, bgg 0594-659558, M zo 10.30 (info), do 10 (info), K zo 10 (info)

Leeuwarden, Droevendal 9, 8911 KK, 0594-659558
M zo 10.30 (info), wo 9.15 (info), K zo 9.45 (info)

Leiden, Vestestraat 49, 1077 GN, 071-5121459, bgg 020-6628346, M zo 10.30 (info), za 10.30 (info), K zo 10 (info)

Meppel, Catharinastraat 44, 7941 JG, 0522-452699 bgg 0521-578178, M zo 10.15 (info), K zo 9.45 (info)

Middelburg, Lange Noordstraat 62 (geen post-adres), 0118-591628, bgg 583352, M zo 10 (info) K zo 9.15 (info)

Rotterdam, Lumeystraat 33, 3039 ZN, 010-6652586, bgg 4612203, M zo 10.30, di 9.30, wo 9.30, vr 7.30, K zo 10

West-Brabant, Minckelersstraat 27 (geen post-adres), Breda, 076-5422983, bgg 5021945
M za 9.30 (info)

Zeist, van Tetslaan 4, 3707 KD, 030-6913868, bgg 6921173, M zo 10.30, di 8, wo 9, vr 10 (info), za 9, K zo 9.30

Zutphen, Badhuisweg 27, 7201 GM, 0575-541288, bgg 0575-787294, M zo 10.30, di 9.15 (info), do 9.15 (info), za 10 (info), K zo 10 (info)

Landelijk secretariaat: 070-3451506

Groot Hertoginnelaan 4

2517 EG Den Haag

E-mail: secretariaat@christengemeenschap.nl

Website: www.christengemeenschap.nl

Van de redactie

Carnavalszondag. In de verte hoor ik de carnavalsklanken die de vastentijd aankondigen. Maar buiten valt nog een natte sneeuwbuï als herinnering aan de winter. Toch is het over zeven weken Pasen, het feest van de opstanding. Maar geen Pasen zonder het verraad van Judas, de apostel waarvan je het handelen, dat onvermijdelijk leidde tot de kruisiging, eigenlijk niet begrijpt. De kruisiging, zonder welke de opstanding met Pasen er niet zou zijn geweest. Een wereldgebeurtenis die je maar heel geleidelijk begint te vatten, tenminste zo gaat het mij. Dit nummer heeft de titel 'Judas en ik'. Slaat dat ook op mij, deze titel? Wat heb ik met deze verrader te maken? De redactie hoopt dat de thema-artikelen u stof tot overdenken zullen bieden om voor uzelf op deze vraag een antwoord te kunnen geven. U vindt verder twee levensberichten, van Taco Bay en van Ellen Huidekoper, een artikel over 'Opvoeden in de waarheid' en als hoofdartikel een prachtig interview 'Schilderen als offerdaad – In gesprek met Ninetta Sombart'. En verder vindt u alle u bekende rubrieken.

Om persoonlijke redenen heeft Maria Rijkse haar werk voor 'In beweging' helaas moeten beëindigen. We zijn haar dankbaar voor haar inzet in de redactie en wensen haar alle goeds toe.

Nelle Amons

Opstanding?

In Noorwegen leefde een jongen, Morten. Hij werd ernstig ziek toen hij tien jaar was. De ziekte veranderde zijn hele leven. Hij was het enige kind van welgestelde ouders die hard werkten. Hij had alles, behalve contact met hen. Zijn eenzaamheid kon hij niet met hen delen, daar was in hun drukke leven geen ruimte voor.

Op een dag vertelden de artsen, dat Morten niet lang meer te leven zou hebben. Nu maakten zijn ouders tijd voor hem. Ze leerden bij elkaar te zijn, tijd voor elkaar te maken en met elkaar over zichzelf te spreken. Van een eenzaam kind werd hij iemand die wist: er zijn mensen voor mij, om mij heen. Ook zijn ouders beleefden hoe anders hun leven werd, toen zij elkaar meer aandacht gaven. Dit alles schreef Morten naar een journalist. Deze plaatste de brief in zijn column in de krant.

De dag dat deze column verschijnt heeft Svein, een jongen van vijftien, uitgezocht om aan zijn uitzichtloze leven een einde te maken. Hij leest de brief van Morten en wordt diep geraakt. Svein voorvoelt dat er toch nog een verandering mogelijk is, een ommekeer in zijn leven, ook – of juist? – op de rand van de dood. Hij voelt dat Morten door zijn brief zijn leven heeft gered. Morten had tijdens zijn ziekte een ervaring van over de rand van de dood. Vanuit deze belevenis weer terug op aarde, heeft hij een diepe wens: het evangelie leren kennen en gedoopt worden. Svein wordt peet bij de doop, die in de Paastijd voltrokken wordt. Werkt zo de Herrezeene om daar, waar ruimte in en tussen mensen is, nieuw leven mogelijk te maken?

Marie-Hélène van Tol

Bron: 'Morten, 11 Jahre', Uitg. Urachhaus 1989

Thema: Judas en ik

In het verloop van de Lijdenstijd en de gebeurtenissen op Golgotha neemt de apostel Judas een geheel eigen plaats in. Wat heeft Judas eigenlijk met mij te maken? In de eerste bijdrage van dit themagedeelte gaat Mathijs van Alstein in op de legende over de jeugd en volwassenheid van Judas. Bovenbouwleraar Francis Van Maris schetst hoe Leonardo da Vinci Judas weergeeft in zijn grote schilderwerk *Het Laatste Avondmaal* en welke rol 'verraad' speelt in Leonardo's biografie. Over de herkomst en inhoud van het nog niet zo lang geleden ontdekte 'Evangelie van Judas' schrijft Marjolein te Pas. En tot slot onderzoekt Bastiaan Baan wat Judas te maken heeft met 'hun', met ons, met mij ...

De Judaslegende

door Mathijs van Alstein (geestelijke in de gemeente Zeist)

Het Duitse woord *wandeln* heeft twee betekenissen en is als zodanig onvertaalbaar: het betekent zowel lopen, schrijden, alsook veranderen, omvormen. De Duitse taalgeest laat dit woord zo in een adem zeggen: voortgaan brengt verandering. Op de figuur van Judas

en de manier waarop in de verschillende eeuwen over hem gedacht is, lijkt dit wel heel toepasselijk. Eeuwenlang werd Judas geportretteerd als de samenbaling van al het boze in de wereld: verdoemenis moest zijn deel zijn.

Een vroegmiddeleeuwse legende vertelt hoe de heilige Brendan midden op zee een rots voorbijvaart waarop een naakte man zit. De wind blaast ijskoud in zijn gezicht en de golven slaan hem wild om de oren. Wanneer Brendan navraagt wie deze man wel mag zijn, krijgt hij het antwoord dat dit Judas is, die hier op feestdagen mag uitrusten van de kwellingen die hij de rest van het jaar moet doorstaan. Dit beeld vinden we ook in Dantes *Divina Commedia*, waar Judas in de diepste krochten van de hel wordt afgebeeld.

De godenwereld sluit zich

Dat de geschiedenis echter niet alleen tegen Judas is en dat dit beeld wel degelijk aan verandering onderhevig is, blijkt uit een andere legende, waarin niet zozeer het oordeel, als wel het mededogen het laatste woord heeft. Deze legende stamt uit de belangrijkste verzameling heiligenlegenden van de Middeleeuwen, de *Legenda Aurea*. Rudolf Steiner noemde deze legende niet alleen een christelijke sage, maar ook een christelijke waarheid (1). Haar opbouw is subtiel en veelgelaagd. Omdat zij met een aantal motieven naar de

*Brendan's ship (tekening uit de 12e eeuw).
Uit: Siegwart Knipenga, 'Heiligenlegenden',
Uitg. Christofor*

oude mysteriën verwijst, is het belangrijk haar ook in dit kader te plaatsen. Dat is wat ik hier wil doen. Daarbij zal het in eerste instantie niet over de middeleeuwse mysteriën, maar wel over de Griekse en Egyptische gaan, want het is daar dat deze legende aanzet.

Egypte geldt als het tijdperk, waarin de geestelijke wereld zich begint te sluiten. Om in verbinding te kunnen treden met de godenwereld, werden daarom nieuwe rituelen ingevoerd die voordien niet nodig waren, omdat de grens tussen geestelijke en fysieke wereld nog veel vager was. De tempelslaap is hiervan het beste voorbeeld. Drie dagen lang werd het lichaam van de *myste* in comateuze toestand gebracht, waardoor de ziel vrij werd om geestelijke werelden te verkennen. Omdat het lichaam in verband werd gebracht met de vaderlijke, dragende krachten in de wereld en de kosmos met de moederlijke, barendes krachten, werd deze tempelslaap ook wel genoemd: het doden van de vader en het huwen met de moeder. Het vaderlijke element, het fysieke, materiële lichaam werd aan de rand van de levenloosheid gebracht, zodat de ziel zich als een soort van bruidegom kon onderdompelen in haar bovenzinnelijke bruid, de moederlijke wereld van planeten en sterren.

In Griekenland zette deze beweging van een sluitende godenwereld zich voort. De Griek beleefde zijn geboorte, sterker nog dan de Egyptenaar, als een afdaling uit de levende geest in de dode materie. Dit vindt zijn weerslag in de Griekse filosofie. Volgens Plato leeft de mens in een grot, weg van het licht, enkel oog hebbend voor schaduwen die op de rotswand vallen. Deze schaduwen bieden de mens niet meer dan een vage herinnering aan de bovenwereld, waar zich de oerbeelden bevinden die deze schaduwen werpen en waaruit de menselijke ziel bij haar geboorte afgedaald is. Aristoteles kon van daaruit de fundamenteën leggen voor wat later de natuurwetenschap zou worden. Zijn fysica markeert het grote ontwaken van de mens voor de wereld van de zintuigen, de teloorgang van een direct schouwen van bovenzinnelijke werkelijkheden.

In de Griekse inwijding drukte dit alles zich zo uit, dat meer nog dan een gang door de sterresferen, een gang door de onderwereld een cruciale rol ging spelen. Orpheus en Persephone, twee oergestalten die afdalen in de diepten van het onderaardse, zijn mythische representanten van de mens die zich losmaakt van zijn hemelse aansluiting. Deze emancipatie, waarbij de mens zichzelf kon ontdekken als kroon op de schepping, was een wereldhistorische noodzaak. Zonder deze beweging had de mens nooit een vrij wezen kunnen worden. Maar tegelijk was daarmee ook de mogelijkheid gegeven dat de mens zich verstrikte in de materie. Het is zeker geen bijkomstigheid, dat de Griekse cultuur de eerste was waarin de natuur als geestloos beleefd kon worden en als een bron van genot.

Wanneer we de Griekse cultuur kort willen samenvatten, dan kunnen we daarom met recht zeggen dat de vaderlijke kracht in het wereldal - de dragende, stuttende grond der dingen - in stijgende mate door de dood heen ging. Het beleven van de wereld als schaduw op een rotswand, de eerste aanzetten van een natuurwetenschap, de gang door de onderwereld en bovenal ook het vastpinnen van levende gedachten op schrift, dit alles zijn indicaties van een hand over hand toenemen van doodskrachten in de mensheid.

In nachristelijke termen uitgedrukt zouden we kunnen zeggen dat in Griekenland – en des te sterker in Rome – de verhouding van de mens tot de Vadergod zich wijzigt. De Vader verdwijnt uit het zicht zoals nooit tevoren; meer nog, hij wordt, met een woord van Nietzsche, in zekere zin aan de dood prijsgegeven. Want waar de mens de wereld als geestloos voorstelt, als ontdaan van haar goddelijke oorsprong, daar wordt inderdaad, zouden we kunnen zeggen, God de Vader gedood.

Daarmee is meteen ook de mogelijkheid gegeven dat de mens in een schandverhouding tot moeder aarde treedt. De uitbuiting van de aarde, die pas in de moderniteit op volle toeren zou komen, wordt hier stil maar duidelijk aangekondigd. In plaats van een kosmische

eenwording zoals in Egypte, wordt het huwen met de moeder in Griekenland een incestueus schrikbeeld: de mens misbruikt zijn moeder, de aarde, als bron van lust.

Was in Egypte het 'doden van de vader' nog louter een tempelaangelegenheid, het zielloos maken van het lichaam in de beschutting van de inwijding, in Griekenland wordt het een cultuurfactor: de wereld zelf wordt als zielloos en onbeschermt beleefd. Het is in deze context dat de mens rijp wordt voor de tragedie. Niet voor niets spreken wij van de Griekse, en niet van de Egyptische tragedie. In de identificatie met de vadermoordenaar en moederbevruchter Oedipus kon de Griek de afgronden van zijn ziel leren kennen. Als een manend godenwoord werd hem dit tafereel voor ogen gevoerd: Oedipus doodt zijn vader en maakt zijn moeder te schande. Daarmee ontving de Griek een zinnebeeld voor de ontgeestelijking van de natuur en de mogelijke corrumpering van zijn verhouding tot de aarde. Zoals Rudolf Steiner het verwoordde: "De Oedipus-tragedie toont wat van de mens moest worden zonder Christusimpuls" (2).

De dood wordt een realiteit

In de figuur van Judas krijgen deze krachten, die de Griek nog als vermaning kreeg voorgevoerd, historische daadkracht; dat wil zeggen, ze worden reëel. Wat de Griekse theaterbezoeker nog huiverend als zielenmogelijkheid beleefde – het doden van de vader en het onteren van de moeder – wordt bij Judas zielewerkelijkheid. In die zin voleindigt het jodendom, met Judas als speerpunt, een beweging die inzette in Egypte en uitliep in Griekenland. In Egypte is de dood een schijndood; in Griekenland is de dood een gevaar; in Judea wordt de dood een realiteit. In de Judaslegende van de *Legenda Aurea* vindt dit alles dan zijn neerslag.

Was is nu de inhoud van deze legende? (3). Beschreven wordt hoe tijdens de eerste Kerstnacht niet alleen Jezus geboren wordt, maar ook diegene die hem aan zijn vijanden zal overleveren. Aan de ouders van het kind

wordt in een engelenboodschap gezegd dat dit kind groot onheil zal brengen over zijn familie en zijn volk. Ontzet besluiten de ouders daarop om het kind kort na de geboorte in een rieten mandje op zee los te laten.

Deze mand strandt op het eiland Iskariot, waar het kind gevonden wordt door een koninklijk echtpaar dat kinderloos gebleven was. Het kind wordt als godsgeschenk opgenomen aan het hof en als een prins behandeld, maar geeft geen blijk van een vriendelijk karakter. Het is ongeduldig, eigenzinnig en verwaand en is aan het hof alleen door de koning en de koningin graag gezien. Wanneer onverwacht toch een wettelijke troonopvolger geboren wordt, komt de knaap te weten dat hij een vondeling is. Jaloezie stijgt in hem op en in een vlaag van blinde woede doodt hij zijn broer. Meteen daarna ontvlucht hij met een boot Iskariot.

Voor de tweede keer dobbert hij met een onheilspellend lot op zee. Na dagen van vertwijfeling wordt hij opgepikt door een Romeins legioenschip dat op weg is naar Jeruzalem. Het is het schip van Pontius Pilatus. Deze ontfermt zich over de jongen en neemt hem op in zijn gevolg. Opnieuw valt hem de pracht en praal van een paleis ten deel en het duurt niet lang voor de oude hoogmoed weer de kop opsteekt.

Wanneer Pilatus zijn oog laat vallen op de appelboomgaard van zijn buurman, wordt de jongeman uitgestuurd om deze in te lijven. Daarbij komt het tot een handgemeen, waarbij de buurman het leven laat. Omdat onduidelijk is wie de moord gepleegd heeft, kan Pilatus de jongeman uithuwelijken aan de weduwe. Wanneer de vrouw haar nieuwe man vertelt van het kind dat zij ooit afstond, en hij zijn leven vertelt, moeten beiden inzien dat Judas zijn vader gedood heeft en met zijn moeder het bed deelt.

In opperste wanhoop vlucht hij de woestijn in, bereid om daar te sterven. Daar verschijnt hem de engel die destijds aan zijn ouders verscheen. Zijn weg, zo hoort hij, is nog niet ten einde. Hij moet de man zoeken die alle

zonden vergeeft en zieken heelt. Twee beproevingen heeft hij niet doorstaan. De zwaarste wacht nog op hem. Zal hij die wel doorstaan?

Uitgeput, leeg van ellende en verdriet, vindt Judas Jezus. Een derde keer wordt hij opgenomen. Een warme gloed van barmhartigheid voelt hij over zich komen. Maar een derde keer valt hij aan zijn trots ten prooi. Als getuige van de vele wonderdaden van Jezus, wil Judas het zo ver brengen dat deze wonderlijke krachten openbaar worden en wereldlijke macht verkrijgen. Wanneer dit heel anders

uitpakt en Jezus door zijn toedoen aan het kruis genageld wordt, bereikt de tragedie van Judas haar eindpunt. Hij loopt weg en verhangt zich.

Wanneer na zijn dood Satan klaar staat om hem de hel in te sleuren, verschijnt voor de derde keer de engel. Judas heeft het boze gediend. Maar dit boze wordt ten goede gekeerd. Judas heeft ondanks alles van Jezus Christus gehouden en hij, de engel van zijn lot, neemt hem onder zijn hoede om hem de wegen te wijzen die hij verder nog te gaan heeft.

'De wanhoop van Judas', Ninetta Sombart. Uit: Volker Harlan, 'Ninetta Sombart', Uitg. Urachhaus

Judas komt in deze legende naar voren als iemand die de doodskrachten helemaal verinnerlijkt. Hij doodt zijn stiefbroer, hij doodt zijn vader, hij wordt schuldig aan de dood van zijn trooster en hij doodt zichzelf. Met zijn stiefbroer doodt hij de lichamelijke verhouding waarin hij geplaatst is, met zijn vader doodt hij de levensstroom waaruit hij voortkomt, met zijn schuld aan de dood van zijn trooster doodt hij zielewarmte en met het doden van zichzelf brengt hij zijn diepste wezen om.

Het hele zijn van de mens wordt bij hem op de helling gezet. Dit diepe kennen van de dood neemt hij mee in de Stille Zaterdag die volgt op de donkere dag van zijn zelfmoord. Hoe is het hem daar vergaan? Rudolf Steiner antwoordde, toen hem die vraag gesteld werd, dat

de ziel van Judas in grote vreugde meebeleefde hoe Christus op die dag tot de doden kwam (4). In zekere zin is Judas zo de eerste gestorven ziel die bijstand ontvangt na het verlies van zijn goddelijke zijn. Dit echter behoort niet meer tot het bereik van de legenden. Dit behoort tot de sfeer van geheime werkelijkheden en intimiteiten, waarop de Judaslegende zinspeelt wanneer zij zegt, dat het verhaal tussen Judas en Christus niet ten einde is.

Judas en Jezus bij Leonardo da Vinci

door Francis Van Maris (leraar Novalis College Eindhoven, gemeente Eindhoven)

Als in het voorjaar het Paasfeest naderbij komt, wordt in de christelijke wereld het lijdensverhaal van Jezus Christus verteld en herdacht. Het sluit aan bij dat wat in de natuur aan het gebeuren is. De Goethe-woorden 'Stirb und werde' geven in hun beknopte vorm een mysterie aan dat zich elk jaar weer in de levende natuur voltrekt. Het mysterie van de dood en de opstanding zijn hierin samengevat.

Behalve in de natuur speelt zich ook in de ziel van de mens iets heel bijzonders af: op het middelpunt tussen de winter- en de zomerzonnenuwende kan de ziel zich in zijn eigen kleuren gaan openbaren. Naast het lijden en de openbaring van het goddelijke in de mensenziel bij de dood en de opstanding, is ook het verraad een gegeven dat bij deze tijd hoort. In het verhaal van de Goede Week speelt Judas een cruciale rol. De daad van Judas had als gevolg: de gevangenneming, het vonnis en de dood van Jezus. De apostelgroep en Jezus werden verraden; aan de andere kant maakte dit verraad de dood op Golgotha mogelijk.

Traditie in de beeldende kunst

In de schilderkunst van de middeleeuwen en de beginnende Renaissanceperiode zijn verschillende motieven uit het lijdensverhaal in

Noten:

(1) GA 112, *Das Johannes-Evangelium*, 11e voordracht.

(2) *Ibid.*

(3) *Naverteld door Adelheid Petersen in Der Sonnengarten: Märchen um Christus*, Rose-Verlag, München, 1963.

(4) *Wilhelm Pelikan, Lebensbegegnung mit Leonardos Abendmahl*, Verlag am Goetheanum, 1988.

schilderijen vormgegeven. Er bestaan veel afbeeldingen van de kruisdood, de intocht op Palmzondag is vaak afgebeeld, maar ook het Laatste Avondmaal en de kus van Judas. Bij de voorstellingen van het Laatste Avondmaal bestaat er een lange traditie.

Traditioneel worden de apostelen bij het Laatste Avondmaal allemaal afgebeeld met aureolen, behalve Judas. Judas zit meestal aan de andere kant van de tafel. Degene die het tafereel bekijkt, ziet de elf apostelen tegenover zich geplaatst; de apostelen kijken de toeschouwer frontaal aan. Judas daarentegen wordt op de rug gezien en hij heeft meestal een donkerder huidskleur dan de andere leerlingen. Zijn blik zien we niet.

Leonardo da Vinci

Leonardo da Vinci heeft over zijn bekendste schilderij, het Laatste Avondmaal, meer dan drie jaar (1495-1498) gedaan. Hij werkte langzaam maar wel heel doordacht. In zijn *ultima cena* neemt Judas een andere plaats in bij de voorstelling dan in de traditie. Judas zit aan dezelfde kant van de tafel als de andere leerlingen. Bovendien is zijn plaatsing in het geheel op zijn minst gewaagd te noemen: Judas, de verrader, zit tussen Petrus en Johannes in. In ieder geval is hij opgenomen in de groep en

'Laatste Avondmaal', Andrea del Castagno (1450), Museo Adrea del Castagno Florence

hij heeft een eigen plaats tussen Johannes en Petrus in; maar bovendien bestaat er in het schilderij een verbinding tussen Judas en Christus.

Over de plaats en de manier van schilderen wijden kunsthistorici graag uit. Het verraad van Judas heeft bij Leonardo niet alleen uit vakkundig opzicht een speciale betekenis. Het had voor Leonardo zelf ook een biografische betekenis. Het verraad loopt zelfs als een rode draad door zijn biografie.

Leonardo is geboren als bastaardzoon van Ser Piero da Vinci, een edelman die in Florence carrière maakte. Van de liefdesaffaire met het volkse meisje Catherina (de moeder van Leonardo) wilde hij niet zoveel weten, toen hij eenmaal zijn naam in de grote stad gevestigd had. Hij erkende Leonardo wel als zijn zoon, maar bekommerde zich in eerste instantie niet zo om dit buitenechtelijke kind. Op het moment dat Leonardo als veertienjarige leerling begint bij de kunstschilder Verrocchio, verlaat ook hij het dorpje Vinci. Van zijn moeder distantieert hij zich langzamerhand. Zijn moeder had immers meerdere kinderen uit een andere relatie en Leonardo werd door zijn grootmoeder opgevoed zolang zij leefde. Als veertienjarige trok hij uit de heuvels weg naar de stad. Het verlaten van de geboortegrond of het ou-

derlijk huis hoeft nog niet op verraad te wijzen. Uit de biografieën over Leonardo valt echter goed op te maken, dat dit afscheid niet zonder spanningen ging en dat hij zich vaak zowel door zijn vader als door zijn moeder verlaten heeft gevoeld. Daar kon alleen een radicaal afscheid op volgen.

Later, op het moment dat hij zich als kunstenaar vestigde en een eigen werkplaats met leerlingen had, nam Leonardo op een gegeven moment een leerling in zijn atelier op, die hij als zijn eigen zoon wilde behandelen. Gian Giacomo Caprotti da Oreno, bijgenaamd Salai (of 'de duivel') ging in het jaar 1490 in Leonardo's huis in Milaan wonen tussen de andere leerlingen. Een jaar later beschrijft Leonardo hem als "een dief, een leugenaar, een koppigaard en een veelvraat". Salai had op zijn minst al bij vijf gelegenheden geld en waardevolle voorwerpen ontvreemd om nieuwe kleren te kunnen betalen. Leonardo was razend hierover, maar hij wilde Salai de deur niet wijzen.

Meer dan dertig jaar heeft deze dief en verrader deel uitgemaakt van Leonardo's huishouden. Salai heeft zelf wel enkele kunstwerken onder zijn eigen naam kunnen maken, maar in de kunsthistorie neemt hij eerder een onbeduidende plaats in. Deze 'duivel' heeft Leonardo meerdere keren geruïneerd en in

verlegenheid gebracht. Desondanks wilde Leonardo hem niet de deur wijzen. Vanuit de biografie kun je afleiden dat het verraad bij Leonardo zeker een bekend gegeven, een levensmotief was.

Uit andere delen van de biografie kun je ook opmaken dat Leonardo tegenover het verraad de trouw probeerde te plaatsen: zijn moeder heeft hij tegen het einde van haar leven in zijn huis opgenomen. En Salai heeft hij elke keer weer de hand boven het hoofd gehouden en hem met geduld verder in zijn huiselijke kring geaccepteerd.

'Het laatste avondmaal', detail: Judas, Petrus en Johannes aan de rechterhand van Jezus. Leonardo da Vinci (1498). Santa Maria delle Grazie Milaan

Als je naar het fresco in de Sta. Maria delle Grazie kijkt, dan is in de compositie snel vast te stellen dat Leonardo hier vier groepen apostelen heeft afgebeeld, die symmetrisch ten opzichte van de Christus zijn geplaatst. De groep aan de rechterhand van Jezus (links voor de toeschouwer) vormt op die manier een eenheid. Judas zit tussen Petrus en Johannes in. Hij houdt de geldbuidel vast en wordt naar voren geduwd door Simon Petrus. Petrus reageert op zijn manier op de mededeling van Jezus: "Eén van u zal mij verraden". Petrus stelt zijn vraag direct aan Johannes, de leerling die Jezus liefhad.

Op deze manier wordt Judas naar voren gedrukt. Judas kijkt naar achteren en wordt daardoor binnen het groepje van de drie apostelen buitengesloten. Zijn houding en gebaren zijn in de reeks gebaren van de twaalf apostelen het meest gesloten. Uit zijn blik is niet meteen te merken of hij naar het gebeuren achter hem kijkt of dat hij direct contact zoekt met de Christus.

Kleurgebruik en voorstelling

Het kleurgebruik bij het schilderen van het Laatste Avondmaal is een studie op zich waard. De centrale figuur, Jezus Christus, heeft een rood kle-

dingstuk aan met daaroverheen een blauwe doek. In de kleding zie je deze kleurencombinatie bij Johannes terugkomen, maar dan met een rode doek boven een blauw kledingstuk. Judas heeft in zijn kleding dezelfde kleurzetting als Jezus, met dit verschil dat zijn kleding veel geslotener en vaster om het lichaam zit en bovendien nog met een groene doek wordt aangevuld. Net zoals op andere schilderijen uit de avondmaal-traditie is de gelaatskleur van Judas de donkerste van alle aanwezige apostelen.

Verder wil ik de aandacht vestigen op de handen van Jezus en Judas. Zoals in het evangelie staat, wordt het verraad gepleegd door de persoon die samen met Jezus het brood neemt. Dit moment wordt op het schilderij ook aangegeven. Jezus strekt zijn rechterhand uit naar een stuk brood; Judas maakt tegelijkertijd dezelfde beweging met de linkerhand. Zo krampachtig als hij de geldbuidel vasthoudt, zo zoekend tast hij met zijn hand naar het stuk brood. De handen van Christus en Judas laten een sterke verbondenheid tussen deze twee figuren vermoeden. Zoals in de aankleding de verwantschap tussen Jezus en Johannes zichtbaar wordt, zo wordt in dit handgebaar de verbondenheid tussen Judas en Jezus duidelijk.

Samenvattend kun je vaststellen dat Leonardo breekt met een traditie in de vormgeving van het Avondmaal. Judas is niet langer alleen maar de uitgestotene. Hij zit op een plaats aan de tafel die wijst op een belangrijke taak binnen het gebeuren van Witte Donderdag. In de gebaren en de blik wordt het verraad van Judas hier voorgesteld als een gegeven dat heel nauw verbonden is met de belangrijke apostelen Petrus en Johannes. Maar ook is zijn daad direct verbonden met dat wat met Christus gaat gebeuren: de blik van Jezus is naar binnen gekeerd en getuigt van een sterk innerlijk gebeuren. De blik van Judas daarentegen is heel wakker op het hier en nu, op de daad gericht. Leonardo heeft op heel verschillende momenten van zijn leven verraad ervaren. Daar heeft hij zich zeker sterk over opgewonden, maar het zijn wel momenten in zijn leven geweest die hem de ogen geopend hebben. Het gebrek aan moraliteit heeft essentiële ontwikkelingsstappen met zich meegebracht voor de grote kunstenaar uit Vinci. Het lijden en het gebrek aan vertrouwen hebben hem als mens en kunstenaar sterker en groter gemaakt. Een stuk verleden werd erdoor afgesloten en er werd plaats gemaakt voor iets nieuws. In die zin past het Goethe-citaat 'stirb und werde' hier heel goed bij.

Het evangelie van Judas

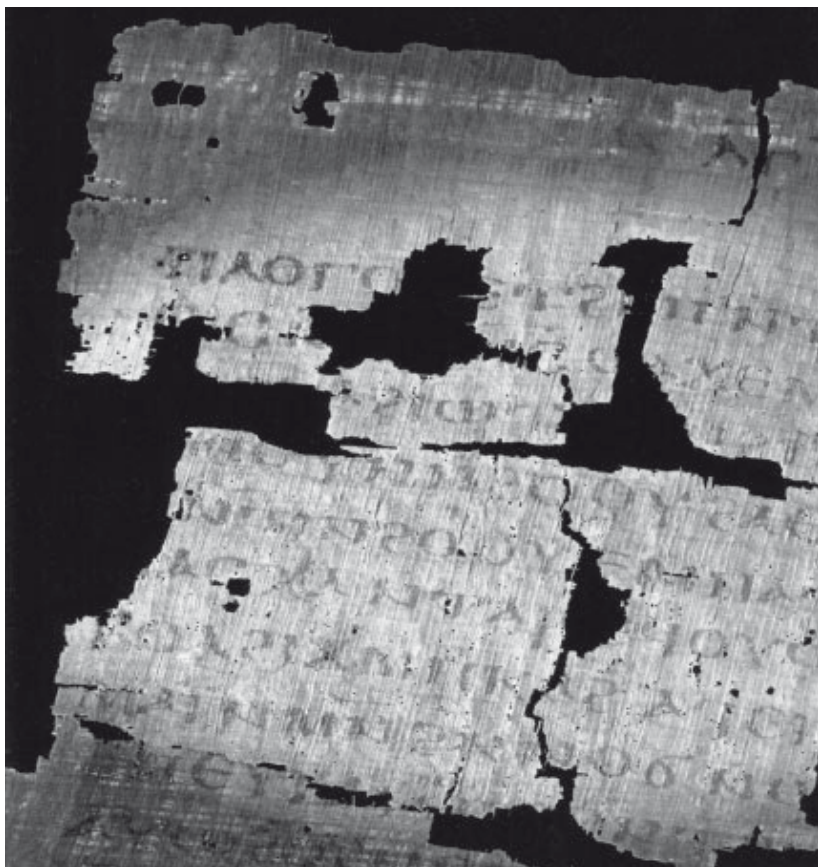
door Marjolein te Pas (geestelijke in de gemeente Driebergen)

Wereldnieuws was het toen in april 2006 kort voor Pasen bekend gemaakt werd dat er een oude codex (boek) was met daarin het evangelie van Judas. In een wereldwijd uitgezonden documentaire presenteerde *National Geographic* 'Codex Tchacos' en zorgde voor een eerste Engelse vertaling van de tekst.

Het boek zou omstreeks 1978 gevonden zijn in een grot nabij El-Minya, een plaats aan de Nijl in Midden-Egypte. Het kwam terecht in Cairo en van daar uit begon het aan een wereldreis. Het werd naar Europa gesmokkeld,

vandaar naar de Verenigde Staten en weer terug naar Europa. Uiteindelijk kwam het terecht in Genève. Frieda Tchacos-Nussberger, een antiekhandelaar, wist de codex in 2000 uiteindelijk te verwerven. Zij bracht hem onder bij een stichting, die de codex voor de ondergang probeerde te behoeden.

Vijf jaar lang heeft men geprobeerd de fragiele papyrusbladen en ontelbare snippers te restaureren en de tekst te reconstrueren. Een waar monnikenwerk waar een steeds wijdere kring van geleerden zich mee bezig hield.

Een fragment uit het evangelie van Judas. Uit: Hans van Oort, 'Het Evangelie van Judas', Uitg. Ten Have

Voor een zeer hoog bedrag verkreeg *National Geographic* de rechten van de eerste bekendmaking. Zo werden 'Judas' en 'geld' ook nu weer met elkaar verbonden.

Het is verbazingwekkend dat er een evangelie van Judas bestaat. Judas, een van de twaalf leerlingen, was immers degene die Jezus verraden en overgeleverd heeft in de handen van de tegenstanders. Na zijn daad doodde hij zichzelf, dus hoe is het mogelijk dat er een evangelie van Judas is en waarom eigenlijk? Verwonderlijk is het dat Irenaeus, bisschop van Lyon in Zuid-Frankrijk al in 180-185 na Chr. melding maakte van het *Judasgeschrift*.

Hij noemt het Judasevangelie in zijn boek *Tegen de ketterijen* (1-311). Die titel voor-spelt niet veel goeds, maar het betekent wel dat het evangelie van Judas al voor het jaar 180 is geschreven en dat het bestaan van het geschrift in ieder geval bekend was bij de toenmalige kerkelijke autoriteiten, zo niet gelezen.

Wat vaststaat, is dat in de eerste eeuwen van onze jaartelling diverse evangeliën in omloop zijn geweest. Vele zijn in de loop van de geschiedenis verdwenen, sommige doken weer op dankzij vondsten in de 19e en 20e eeuw bij o.a. Nag Hammadi. De meest volledige en

oudste evangeliën staan echter in het Nieuwe Testament (de door de apostolische kerk goedgekeurde canonieke, gezaghebbende en gezag uitstralende boeken). Maar er waren dus meer auteurs die een eigen verhaal geschreven hebben over de tijd dat Jezus onder de mensen leefde, waaronder de auteur van het Judasevangelie.

Gnostiek

Onder de oerchristenen waren enkelingen en groepen die vonden dat de apostolische kerk een onjuiste opvatting had over de eigenlijke bedoeling van Jezus' leven; dat waren met name mensen uit de 'gnostische' beweging. Er ontstond een hevige strijd. Tenslotte mondde het conflict uit in een felle veroordeling van de officiële kerk tegen al wat gnostisch was; alle geschriften die met deze beweging in verband konden worden gebracht werden afgewezen, voor ketters verklaard en vernietigd. Het evangelie van Judas is overduidelijk een gnostisch geschrift. Geen wonder dat dit geschrift ondergronds is gegaan en (bijna 2000 jaar) verborgen bleef. En nu in 2012 zijn er al meer dan 60 miljoen exemplaren verkocht...

Maar wat is gnostiek?

Gnosis is het Griekse woord voor 'kennis', waar niet zozeer intellectuele als wel 'hogere, geestelijke kennis' mee wordt bedoeld: een inzichtelijk weten over de oorsprong, het doel en de zin van al het worden en zijn; een weten over God en de geestelijke wereld en het geheim van het bestaan. De Egyptische wereldstad Alexandrië was lange tijd een bakermat van diverse vormen van *gnosis*. Voor gnostische christenen was Jezus de hemelse openbaringsbrenger. Afkomstig uit de goddelijke wereld is hij in deze mensenwereld afgedaald. Hier bracht hij de mensen tot inzicht (*gnosis*) in wie zij werkelijk zijn, vanwaar zij komen en waarheen zij zullen gaan.

Volgens gnostici heeft iedere mens een innerlijke kern. En die innerlijke kern is verwant met God. Geestelijk inzicht kan de mens bevrijden uit de slaafse banden van het aardse leven.

Zo is het mogelijk je als mens te bevrijden uit aardse banden van lijden en dood en eeuwig te leven in de geestelijke wereld bij God. Ook Jezus had een innerlijke, geestelijke kern. Die bijzondere geestelijke kern (door latere gnostici vaak aangeduid als 'de eeuwige Christus') diende uit het vergankelijk lichaam te worden bevrijd. In de gnostiek was zijn aardse verschijning slechts tijdelijk, zijn bestaan in een lichaam slechts schijn. De gnostische Jezus is dus een geestelijke Jezus.

Groot geheim

Maar nu terug naar Judas. Er staat geschreven in Handelingen der Apostelen hoofdstuk 1, vers 15-20: "In die dagen stond Petrus op te midden van de leerlingen – er was een groep van ongeveer 120 mensen bijeen – en zei: Broeders en zusters, vervuld moest worden het schriftwoord, dat de heilige Geest door Davids mond gesproken heeft over Judas, die de gids werd van hen die Jezus gevangen namen. Hij behoorde immers tot ons getal en had volgens zijn lot aandeel in dit ambt. Hij heeft een stuk land gekocht van het loon, dat hij voor zijn wandaad ontving; daar is hij voorover gevallen, zijn lichaam barstte en al zijn ingewanden zijn uitgestort. Dit is aan alle inwoners van Jeruzalem bekend geworden en zo hebben zij het stuk land in hun taal *Akeldama*, dat is bloedakker, genoemd. In het boek van de Psalmen staat namelijk geschreven: 'Zijn plaats worde verlaten en leeg en er zij niemand, die er op woont' en: 'een ander ontvangt zijn ambt'."

In de officiële kerk en ook voor de apostelen bleef Judas de leerling die Jezus verraden heeft. Hij was de verachtelijke representant van het boze en daarmee leek alles gezegd. De apostelen, die eens leerling van Jezus waren geweest, werden daarentegen in de kerk vereerd. Zij hadden immers Jezus gekend, gezien, gehoord en zijn woorden in zich bewaard en doorgegeven. Ook Matthias, de apostel die de plaats en het ambt van Judas innam en de kring van twaalf weer compleet maakte, werd eer bewezen.

Er waren echter gnostici, die van mening waren dat de apostolische kerk een onjuiste opvatting had met betrekking tot Jezus' leven en dat er meer te zeggen viel over Judas' daad. En daarom werd door enkelen of een van hen (daar is men niet over uit) een evangelie geschreven met de naam 'het evangelie van Judas', een goed bericht over Jezus, waarin misschien wel enkele tot nu toe onbekende authentieke woorden van Jezus zijn overgeleverd; een evangelie dat bovendien een ander beeld oproept van Judas.

En dat alles maakt het zo boeiend, want Judas was hoe dan ook een van de twaalf leerlingen die Jezus vond, een uitverkorene... Ook hij heeft Hem gekend. Hij ontving de maaltijd van de Heer, Jezus knielde zelfs voor hem om zijn voeten te wassen. Jezus wist wie hij was en wie hij worden zou. Hij kende hem van buiten en van binnen. Dat Judas Hem zou overleveren in de handen van de tegenstanders, dat leek te moeten gebeuren. "Wat gij doen moet, doe het snel", zei Hij (Joh. 13: 27). Hoe kan het en wat had het voor zin om iemand als Judas op te nemen in de kring van twaalf vertrouwden, om hem vervolgens wilens en wetens de weg van het boze te laten gaan? Schuilt er een misschien een hoger, goddelijk geheim in de weg die Judas verkiest te gaan?

In het evangelie van Judas wordt Judas beschreven (de geleerden zijn het erover eens

dat niet Judas zelf de auteur is van het boek) als een gnosticus die ook zelf inzichten in hogere geheimenissen ontvangen heeft, als een ingewijde. Ingewijd in het goddelijk geheim wordt hem een centrale en cruciale rol toegedicht. Er wordt zelfs gezegd: "Alleen hij weet wie Jezus waarlijk is". Jezus geeft hem in het geschrift een opdracht die er niet om liegt, de hoogste en moeilijkst opdracht die een mens krijgen kan: "Jij zult offeren de uiterlijke mens die mij draagt".

Daarmee wordt bedoeld dat Judas, volgens de auteur, een onmisbare rol vervult in het drama van het heil; 'uitverkoren' om de moeilijkste opdracht die een mensenziel van God ontvangen kan, op aarde te voltrekken: hij moet Jezus prijsgeven om de eeuwige Christus tot verschijning te brengen. Hij moet en zal Jezus overleveren aan de dood.

Judas maakt geen deel meer uit van de kring van twaalf die het fundament vormen van de officiële kerk; in het evangelie van Judas wordt hij echter 'de dertiende' genoemd. Als dertiende (twaalf plus een) draagt hij een groot geheim met zich mee.

Bronnen:

- 'Het evangelie van Judas', van Hans van Oort, Uitg Ten Have 2010
- 'De Nag Hammadi geschriften', van Jacob Slavenburg en Willem Glaudemans, Uitg. Ankh-Hermes 2004

Judas en de 'as van het kwaad'

door Bastiaan Baan (geestelijke in de gemeente Zeist)

Eeuwenlang, sinds het vroegste christendom, is Judas gezien als de misdadiger bij uitstek. Niet alleen het verraad van Christus bestempelt hem tot misdadiger, maar ook zijn wanhoopsdaad: door zichzelf het leven te benemen, veroordeelt hij zichzelf tot een bestaan, waarin hij van alles en iedereen – zelfs van God – verlaten is.

In de kerkelijke traditie wordt hij gewoonlijk zo ver als mogelijk uitgebannen, als een afschrikwekkend voorbeeld van 'het boze'. Zo beschrijft Dante hem in het holst van het inferno: voor eeuwig gevangen in de muil van Lucifer. Oog om oog, tand om tand.

Het valt mij op dat, ondanks pogingen om het boze te herkennen als een kracht die in ieder

*Kopstudie voor de figuur van Judas in 'Het Laatste Avondmaal'.
Leonardo da Vinci (1495), Windsor Castle*

mens werkzaam is, steeds opnieuw mensen en groeperingen optreden, die andere mensen en groeperingen tot zondebok maken volgens de opvatting: de 'as van het kwaad' loopt dwars door de wereld, maar niet door mijn eigen tuin. Het behoeft geen toelichting, dat dit denken in tegenstellingen tegenwoordig dagelijks deel uitmaakt van het politieke, maatschappelijke, economische en religieuze leven.

We vinden in de geschiedenis echter ook enkele voorbeelden van een genuanceerder beeld van het kwaad. Uitgerekend de kerkvader Augustinus, die het nogal eens te kwaad heeft met het boze, herkent in de daad

van Judas meer dan het boze *pur sang*. Het verraad van Judas was zeker verwerpelijk, maar toch was het het begin van de verlossing. De boze maakt van het goede een slecht gebruik, maar God maakt van het boze goed gebruik. "O, gelukzalige schuld (O, *felix culpa*), die zo een Verlosser verdient!" Zo beseft Augustinus, wellicht als eerste kerkvader, dat iets slechts iets goeds kan bewerkstelligen.

Hij, zij, wij, ik

We zien in de geschiedenis van de opvattingen over de rol van Judas een opmerkelijke ontwikkeling, zij het dat (zoals hiervoor reeds beschreven) deze ontwikkeling niet rechtlijnig verloopt. Nadat

eeuwenlang Judas is gedoodverfd als summum van het boze, is Maarten Luther een van de eersten, die anderen in de 'as van het kwaad' betreft. Allereerst projecteert hij, zoals in zijn tijd wel vaker gebeurde, de daad van Judas op één bepaalde bevolkingsgroep: 'Wider die Juden und ihre Lügen...'. Ook bij Luther vinden we antisemitisme – zij het, dat hij deze gedachte al snel uitbreidt tot de 'niet-joodse Judassen' die hem niet bevallen, zoals Erasmus en de Paus...

Aan het eind van de Reformatie komt schoorvoetend de bekentenis in een kerklied, dat eindigt met de woorden: "Wir dürfen dich,

den armen Judas, nicht heftig schelten. Die Schuld ist unser zwar."

Het gaat bij Luther nog niet bepaald van harte: de anderen zijn schuldiger dan wij. Maar toch: hij begint iets van Judas in iedere mens te herkennen (met voorkeur voor een bepaalde bevolkingsgroep, die als zondebok dient).

Het hoge woord komt er voor het eerst uit in de Mattheüs-Passion van Bach. Daar voltrekt zich de stille omwenteling van 'zij' naar 'ik'. Dat is vermoedelijk een van de redenen, waarom dit werk tot op de dag van vandaag zo actueel blijft. Voor veel mensen is de Mattheüs-Passion tegenwoordig de enige toegang tot de gebeurtenissen van Witte Donderdag en Goede Vrijdag. Een goede vriend van mij, die sinds jaar en dag de uitvoering van de Mattheüs-Passion op Goede Vrijdag in Naarden meemaakt (de opvoering die bij uitstek wordt bezocht door 'Vips'), vertelde mij eens: "Al die politici komen binnen, alsof ze in een pantser zijn opgesloten, om zich te beschermen tegen de attaques van buiten. Maar ze gaan tijdens de Mattheüs-Passion allemaal voor de bijl. Vroeg of laat geven ze zich gewonnen."

Wanneer Bach de vraag van de leerlingen muzikaal vertolkt: "Herr, bin ich's?" in een compositie die als opgestoken wijsvingers alle kanten op gaat, komt in het daaropvolgende koraal het schokkende antwoord op de vraag: "Ich bin's, ich sollte büßen an Händen und an Füßen". Bach gebruikt hier een bekende tekst van Paul Gerhardt, die hij echter in een nieuwe context plaatst, als antwoord op de klassieke vraag uit het evangelie: "Heer, ben ik het?"

Eindelijk heeft de tragiek van Judas een bestemming gevonden. Eeuwenlang heeft de kerk- en volkstraditie Judas verbannen naar de hel, als een afschrikwekkend voorbeeld, als een onvergeeflijke misdadiger. Maar Christus is immers niet gekomen om het boze uit te bannen, maar om het te omarmen: "Mijn vriend, waartoe zijt gij gekomen?"

Zolang we denken in termen van de 'as van het kwaad', die niets met onze eigen werkelijkheid te maken heeft, leven we nog in een

oudtestamentische wereld, die zich voorstelt dat het boze radicaal moet worden uitgeroeid. We zien een ontwikkeling, die zich verplaatst van 'hij' (Judas) naar 'zij' (de joden), naar 'wij' (collectief) en ten slotte naar 'ik', 'Ik ben het'. Pas wanneer we christelijke zelfkennis beoefenen, zien we ons eigen aandeel in alles wat de wereld vertroebelt en verduistert. De bewustzijnsziel moet, om met een bekend stripfiguur te spreken, van alles wat zich in de wereld afspeelt uiteindelijk constateren: 'Ik wist niet, dat ik het in me had...'

Tweelingbroer

Judas is meer dan de meest tragische van alle apostelen. Hij is uiteraard geen heilige, maar hij is ook geen gewone misdadiger. Van een heilige kun je zeggen, dat hij niet alleen het goede wil, maar ook het goede tot stand brengt. Van een misdadiger moet je zeggen, dat hij het kwade wil en het kwade tot stand brengt. Judas is noch het een noch het ander: hij wil het goede en schept het kwade. Hij is bezield van vurige idealen: hij wil niets liever dan de Messias op de rechtmatige troon van Israël. Zó gegrepen is hij door dit ideaal van een hemel op aarde, dat zijn doel alle middelen heiligt. Hij verraadt zijn Messias om hem te dwingen, eindelijk zijn verborgen koningschap te laten zien. Dat is het begin van het einde, zowel voor het leven van Jezus als dat van Judas.

Maar Judas is ook onze donkere tweelingbroer. Hij herinnert ons eraan, dat wij als Judas worden, wanneer we in ons ongeduld het goede willen en het kwade tot stand brengen. De as van het kwaad loopt dwars door ons heen. Zelfs daar, waar we het meest thuis zijn in onszelf, in het hart, is de angel van het kwaad werkzaam. Maar tegelijk spreekt in het hart een andere stem, die ons pas werkelijk tot ons zelf wil brengen. Telkens, wanneer we in onze menselijke kortzichtigheid kapot maken wat kwetsbaar is, staat met onze donkere tweelingbroer de onsterfelijke mensenbroeder voor ons en vraagt: "Mijn vriend, waartoe zijt gij gekomen?"

Op de groei

In de serie 'Op de groei' komen uiteenlopende aspecten van de religieuze opvoeding – van voor de geboorte tot na de pubertijd – aan de orde. De naam van de serie duidt zowel op de groei van het kind, als op de groei die de opvoeder zelf gaandeweg doormaakt. Na artikelen over zwanerschap, geboorte, doop en de ontwikkeling van de peuter schrijft kinder- en jeugdpsychiater Leonie Schaper over waarheid en leugen in het kinderbestaan.

Opvoeden in de waarheid - Over jockebrokken en heilige boontjes

door Leonie Schaper (kinder- en jeugdpsychiater in het Kindertherapeuticum Zeist, gemeente Zeist)

Hoe krijgt een kind verhouding tot de waarheid? Wat doet de kleuter die niet vertelt, maar wel weet waar zijn knuffel ligt, terwijl iedereen aan het zoeken is? Wat doet het schoolkind dat een 'leugentje om bestwil' afgeeft om zijn vriendje niet te verklikken? En wat te zeggen van de puber die niet zegt wat er aan de hand is, terwijl hij tegen de afspraken in niet op tijd thuis en behoorlijk dronken was? Kan je een verhouding vinden tot de waarheid als je nooit hebt gelogen?

De grens tussen ik en jij

Niet-de-waarheid-spreken heeft een functie. De kleuter uit het voorbeeld geniet van de aandacht, van al die volwassenen die bezig zijn 'zijn' knuffel te zoeken. Het schoolkind oefent hoe ver hij kan gaan in het niet zeggen van de waarheid of het zeggen van een onwaarheid. De puber schaamt zich misschien of wil met rust gelaten worden, maar als ouder wil je van je kind op aan kunnen. In elke fase van de kinderlijke ontwikkeling heeft het niet de waarheid spreken een andere betekenis.

Ik wil hier graag een lans breken voor het jokken van het kind. Daar kun je als ouders ook dankbaar voor zijn. Je kind is bezig

met grenzen maken tussen ik en jij. Natuurlijk moet het kind dat op een andere manier leren doen dan door jokken. Maar het is wel een begin van een weg die met omwegen gaat. De weg naar de waarheid gaat niet rechtuit. Mensen hebben omwegen nodig om vrij en zelfstandig te worden.

Altijd 'de waarheid' spreken kan een probleem zijn. Zoals de autistische jongen die iedereen zijn exacte waarnemingen verkondigt en tegen de buschauffeur uitroept: "Wat heeft die man een dikke neus". Of dat meisje dat regelmatig meldt: "Juffie, hij doet dit of dat". Soms is het goed om dingen voor je te houden.

'De raaf en de vos', fabel van Jean de la Fontaine

De ontwikkeling van de omgang met de waarheid is een ik-functie. Deze ik-functie doorloopt verschillende stadia in de kindertijd. Je kunt ook spreken van ik-geboortes. De eerste is rond het derde jaar, wanneer een kind zich realiseert dat als hij 'ik' zegt, hij zichzelf bedoelt. En dat dat iets anders is dan 'jij'. Dat moment wordt vaak voorafgegaan door een napraat-fase. Dan zegt een kind wel 'ik', maar begrijpt het nog niet. Totdat er hem opeens een licht opgaat en hij ontdekt dat hij de enige is tegen wie hij 'ik' kan zeggen.

De tweede is rond het negende jaar. Het kind komt tot de ervaring 'ik kan denken wat ik wil en de anderen hoeven daar niets van te merken'. En 'andere mensen weten niet wat ik denk'. Bij het zeventiende levensjaar is de vraag: Kan jij van mij op aan? Kan ik van mezelf op aan? Ben ik waar? Dit zijn vragen tussen ouders en kinderen, maar ook in de eerste pogingen tot partnerschap.

Dat betekent dat de waarheid niet absoluut is maar meegroeit met het kind. De waarheid blijkt meerdere lagen te hebben. Een kind ontwikkelt op zijn minst een denkwaarheid, een doe-waarheid en een waarheid, die thuis is in het hart. De meest existentiële beslissingen doe je met je hart, na afwegingen en hopen op een goede afloop. Maar helemaal overzien kun je het meestal niet. Dus het omgaan met de waarheid is eigenlijk een sociaal gebeuren.

Maar is het alleen maar subjectief? Waarom hebben mensen eigenlijk een hekel aan liegen, c.q. niet de waarheid spreken, bij anderen maar ook bij zichzelf? Hoe komt het dat ze niet trots zijn op deze eigenschap en het gevoel hebben, dat tussen henzelf en de ander een soort muur wordt opgetrokken als ze liegen? Het kunnen liegen zit kennelijk in ons, het stoot tegen of verbreekt de band die alle mensen met elkaar verbindt. En we voelen dat het niet deugt en proberen er tegen te strijden. Maar we worden dan – dat is de valkuil aan de andere kant – gemakkelijk oppervlakkig en zijn snel tevreden met een antwoord. Bij het ouder worden kan dit leiden tot schuwheid, je laat je niet meer in de ogen

kijken, niet door bescheidenheid, maar door angst. Daarmee raak je de verbinding met de werkelijkheid kwijt.

Uit een leugenachtig kind kan daardoor een oppervlakkige volwassene en een schuwe, wat angstige oudere worden. Volwassenen hebben de taak het kind te helpen zich te leren voegen in zijn omgeving. Het is belangrijk, dat het opgroeit in een ware omgeving en ware volwassenen ontmoet.

Omwegen horen erbij

Nog even terug: de band die alle mensen verbindt is een sleutel tot het vinden van een omgang met de waarheid, als ouder, als kind, als mens. Ik kom nu terug bij mijn vraag aan het begin: Hoe kan een kind een verhouding vinden tot de waarheid? Hoe herkent het kind de waarheid in de opvoeding?

In de eerste zeven levensjaren is het belangrijk, dat opvoeders naar waarheid handelen. Wat ze doen, is wat ze zeggen en wat ze zeggen, is wat ze doen. Tussen zeven en veertien jaar hebben kinderen gevoelsbeelden nodig van de werkelijkheid. De waarheid is relationeel en situationeel. Vanaf veertien jaar is het nodig dat pubers meemaken dat ze helder voor zich kunnen zien, hoe de waarheid wordt gedacht. De waarheid kan geformuleerd worden.

Dit betekent dat een kind een warme mantel van waarheid en begrip om zich heen nodig heeft. Dit komt tot uitdrukking in de omgeving, het speelgoed wat een kind krijgt, van kunststof of van 'waar' natuurlijk materiaal, dat nog dicht bij zijn oorsprong is. Kapla is dichterbij de oorsprong dan lego en lego om te bouwen in drie dimensies is dichterbij de oorsprong dan bouwen met lego op de computer in twee dimensies. Kinderen willen bij hun medemensen waarnemen of zij in verbinding zijn met hun hogere zelf. Dit alles als tegenwerking tegen de stroom van onwaarheid die door de moderne media in de kinderwereld binnenvalt.

Deelname aan de kinderdienst kan voor een kind de verbinding geven met het algemeen

menselijke. De euritmie is een nog te weinig ontdekt geneesmiddel voor de mens, met name op dit gebied. Je kunt namelijk niet liegen in de euritmie. Echt leren zingen is ook een hulp om bij je ware kern te komen. Ik bedoel hiermee een weg gaan waarbij je je lichaam tot instrument maakt, zoals bijvoorbeeld door middel van Werbeck zang oefeningen mogelijk is.

Zo gezien heeft leugenachtigheid een functie bij de ontwikkeling van een verhouding tot de waarheid. De om- en dwaalwegen horen hierbij. Dit moet niet worden onderdrukt of vermeden, maar aangegaan worden om steeds meer verbinding te krijgen met dat wat je hogere Ik wordt genoemd.

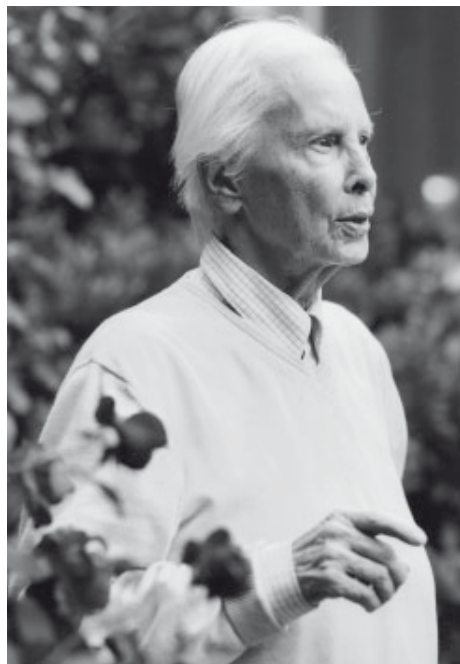
Lijdenstijd en Paastijd

Schilderen als offerdaad – In gesprek met Ninetta Sombart

door Bastiaan Baan (geestelijke, gemeente Zeist)

De schilderes Ninetta Sombart (Berlijn 1925) werkt sinds het einde van de jaren '70 ononderbroken met de vraag: hoe kan Christus in de kunst worden afgebeeld? In haar eigen woorden: "Jetzt male ich nur noch Christusbilder". Nagenoeg alle schilderijen van haar hand

hebben sindsdien deze thematiek. Naast terugkerende motieven uit het Oude en Nieuwe Testament (inmiddels zijn in Duitsland twee Sombart-bijbels verschenen) heeft zij vele altaarschilderijen voor de Christengemeenschap gemaakt, die over de hele wereld verspreid zijn. Bastiaan Baan voerde in 2011 verschillende gesprekken met Ninetta Sombart. In onderstaand artikel zijn de belangrijkste thema's van deze gesprekken weergegeven.

Wanneer en hoe kwamen in uw schilderijen de beelden van Christus te voorschijn?

Toen ik in de jaren '50 in Amerika begon te werken, schilderde ik landschappen in de stijl van de 'early primitives'. Daarna schilderde ik lange tijd in de stijl van het magische realisme. Eind jaren '70, toen ik in Zwitserland woonde, kreeg ik de gelegenheid naast mijn werk iedere ochtend te schilderen. In die tijd heb ik mijzelf de vraag gesteld: Hoe zou Christus er hebben uitgezien op Witte Donderdag? Op Goede Vrijdag? Op Stille Zaterdag? Meer dan een jaar lang heb ik mij met vier thema's beziggehouden: het Laatste Avondmaal, de Besspotting, de Kruisiging, de Opstanding. Het is steeds hetzelfde gelaat – en toch steeds anders. Hoe geef je dat weer? Ik heb eens bij Rudolf Steiner gelezen, maar ik heb het later nooit meer bij

hem teruggevonden, dat het ergste wat de mensheid kan overkomen is, dat men de gebeurtenis van Golgotha vergeet. Dat men niet meer het onderscheid kan maken tussen Lucifer en de etherische Christus. Daarom heb ik mij als opgave gesteld, beelden van Christus te schilderen.

Venster

Hoe komen uw schilderijen tot stand?

Wanneer een kind ter wereld wordt gebracht, dan weten de mensen tegenwoordig hoe het verwekt is. Maar Maria heeft niet geweten hoe haar kind verwekt is. Zo, vergelijkenderwijs, gaat het bij het schilderen. Je moet proberen een idee, een weten dat kleuren en vormloos is, te vertalen in kleur en vorm. Dat is alleen mogelijk doordat het zeer persoonlijk wordt. Het is 'geïnspireerde persoonlijkheid'. Om die inspiratie echter te objectiveren, moet er geofferd worden.

Vroeger heeft u wel eens gezegd: Eigenlijk móet ik schilderen, of ik wil of niet. Bedoelt u dat met offeren?

Ja, dat komt allemaal samen. Het is een pijnlijk proces. Kijk, hier is een schilderij waar ik twee uur aan heb gewerkt (ze toont de opzet van een schilderij, waar een meer onder een met wolken bedekte hemel is afgebeeld). Nu kijk ik ernaar en zeg: "Het bevalt me heel goed. Eigenlijk bevalt alles op dit schilderij mij heel goed". Maar er heeft zich nog geen wezen met dit schilderij verbonden. Mijn gevoel van bekoring – dat is eenvoudig Lucifer. Daarna komt Ahriman en zegt: "Het wordt nooit beter. Het deugt niet. Gooi het weg." En zo sta je tussen deze twee. Maar als dit proces niet zou plaatsvinden, zou het schilderij helemaal niet kunnen ontstaan. Het schilderij leeft al een beetje en zegt dan: "Zo mag je mij niet laten staan". En het heeft gelijk. Dan moet ik nog een stap verder gaan. Dan heeft Lucifer mij weer bij de hand en zegt: "Natuurlijk, het is een fantastisch schilderij..." Tussen deze twee pendel ik heen en weer. Wanneer een altaarschilderij werkelijk tot

stand gekomen is, dan triomfeert Degene die afgebeeld is over Lucifer en Ahriman. Wanneer het niet gelukt is, dan komt een ander te voorschijn. Indrukwekkend, fantastisch... maar niet de Christus. Het hele proces is een dramatische strijd.

Tijdens het proces komt plotseling een ogenblik, waarop het schilderij iets van mij verlangt. Waar ik niet meer schilder wat ik wil schilderen, maar waar het schilderij wil, dat ik schilder. Dat ben ik niet zelf. Dat kent u toch ook in uw werk?

Dit proces – dat een offer de grondslag voor een kunstwerk is – dat noem ik eenvoudig genade. Het offer moet worden aangenomen. Dit aangenomen worden noem ik genade.

Is dit begrip genade ook voor uw biografie van belang?

Ja, voor mij is het een belangrijk thema. Het is net zo belangrijk als de lucht, die we inademen. Zonder genade geen leven. Het is de kracht die het leven in stand houdt. Zonder genade gebeurt er helemaal niets.

Terug naar uw schilderijen. Heeft u ervaring, hoe deze genade tot stand komt? Wat gebeurt er, wanneer u bijvoorbeeld een schilderij maakt van de doop in de Jordaan – en wanneer u probeert in het schilderen iets te offeren?

Dat men niet meer schildert, wat men wil schilderen, maar wat men moet schilderen. Dat is een heel interessant punt, dat ik nooit van te voren zie aankomen, maar steeds achteraf constateer. Het is weer gebeurd. Waarom moet ik dat mooie blauw weghalen? Het beviel mij juist zo goed, maar het schilderij zegt: "Ik wil dat niet meer hebben". En dan zijn de rollen omgedraaid: eerst was ik de schepper en daarna is het beeld de schepper en zegt: "Nee, dat heb je niet goed gedaan, dat heb ik niet bedoeld..." Wanneer een schilderij goed gelukt is, is het zeker niet door mij gelukt. Ik heb daarom mijn schilderijen nooit gesignd. Het is een heel moeilijk proces.

Mijn vader zei vroeger, als hij mij aanspoorde mijn best te doen: "Moeizaam springt het eekhoortje van boom tot boom, terwijl hij noten zoekt." Je raapt geen noten, maar je moet moeizaam van tak tot tak springen, over afgronden heen. En terwijl je dat doet wordt het beeld wezenlijk.

Nu is er nog een laatste stadium. Zelf heeft u eens deze stadia in het schilderen vergeleken met de vier delen van de mensenwijdingsdienst. Je begint te schilderen: de kleuren brengen een boodschap, ze willen je iets vertellen – vergelijkbaar met het stadium van de verkondiging (evangelielezing) in de mensenwijdingsdienst. Daarna vraagt het schilderij om iets te offeren. In het proces is een punt waar de beweging omkeert: het schilderij vormt zich om – te vergelijken met het stadium van de verwandeling. Deze drie stadia heeft u beschreven. En het vierde stadium, de communie?

Wanneer het schilderij klaar is, is het mogelijk dat de beschouwer naar dit schilderij kijkt en

dat het een venster naar de geestelijke wereld wordt. Deze ervaring noem ik de communie. Wanneer dat gebeurt, is de cirkel rond.

Moderne iconenkunst

Uw woorden herinneren mij aan de woorden en begrippen, die men wel voor iconenkunst gebruikt. De icoon als venster naar de hemel. Zou je dit moderne iconenkunst kunnen noemen?

Dat was de titel van mijn eerste kalender die ooit verscheen: 'Neue Ikonen'. Dat waren immers sterke indrukken uit mijn kindertijd. Wij hadden thuis een iconostase. Daar werd je naar toe gestuurd als je iets stouts gedaan had. Ik was ongeveer zeven jaar oud, toen dit een bestanddeel van het dagelijks leven in huis werd. Je moest voor de iconen gaan zitten en tot jezelf komen. Voor de iconen brandde het 'eeuwige licht'. Dat leidde een eigen leven. In die atmosfeer groeide ik op. Mijn moeder schilderde zelf iconen. Nadat haar echtgenoot overleden was richtte zij zich tot de Russisch orthodoxe kerk. Pater Johann, een monnik uit Athos, kwam bij ons aan huis. Hij was voor ons een soort heilige. Als hij ons een bezoek bracht, ruimde ik als klein kind vanzelfsprekend van tevoren mijn kamer op. Na de oorlog hield mijn moeder ons in leven met de verkoop van zelfgemaakte iconen. Zij werden aan Amerikaanse soldaten verkocht. In zekere zin is mijn werk een voortzetting van de iconenkunst.

Van de iconen terug naar uw altaarschilderijen.

Waarom maakt u meestal twee verschillende schilderijen: kruisiging en opstanding? Andere kunstenaars proberen deze twee thema's in één schilderij te verbinden.

Rudolf Steiner bracht bij de stichting van de Christengemeenschap twee verschillende afbeeldingen mee als altaarschilderij: de Karlsruher Kruisiging (Grünwald) en de 'Redentore' (Foppa). Dat was geen toeval. Maar ook visueel is het voor mij nagenoeg onmogelijk om mij voor te stellen, dat ik kruisdood en

*'Doornenkroning', Ninetta Sombart.
In: Volker Harlan, 'Ninetta Sombart',
Uitg Urachhaus*

opstanding samen op één schilderij zou moeten afbeelden. Het probleem van veel altaarschilderijen is: ofwel de kruisiging wordt depressief; of de opstanding wordt luciferisch. Waarom kan men het probleem niet oplossen door te doen wat Steiner gedaan heeft? Hij heeft namelijk de twee beelden gescheiden.

En daartussen is het derde! Hoe schilder ik het onzichtbare? Hoe schilder je Stille Zaterdag? Die ligt tussen kruisiging en opstanding. Stille Zaterdag wordt in het altaarschilderij niet afgebeeld, maar tussen de twee zichtbare

beelden van kruisiging en opstanding ontstaat een spanningsveld.

In de Christengemeenschap wordt de altaarbeeltenis betrokken in de cultische handeling. De beeltenis wordt gewijd. Het altaarschilderij moet een gesprekspartner voor de priester zijn. Voor mij is dit het belangrijkste criterium: is dit gelaat een gesprekspartner? Of kijkt het alleen maar ernstig of doordringend? Of kan ik nauwelijks zien, dat er een gezicht is dat mij aankijkt? En als het niet gelukt is, verdwijnt het onder een witte laag verf en dan begin ik opnieuw.

Levensberichten

Taco Marianus Christian Bay

* 22 september 1933 – † 5 augustus 2011

door Maarten Udo de Haes (geestelijke met emeritaat)

Ruim een maand voordat hij zijn achtenzeventigste levensjaar zou afronden is Taco Bay op 5 augustus 2011 in Überlingen overleden. Vooral ook omdat hij eind jaren zeventig veel voor de Christengemeenschap in Nederland heeft betekend, wijden we hier een herdenkingsartikel aan hem.

Taco Bay is geboren en getogen in Beatenberg, Zwitserland, waar hij de eerste zeven jaar in de geborgenheid van het gezin opgroeit in een prachtige ongerepte natuur. Als kind neemt Taco de weidsheid van de Zwitserse bergwereld in zich op: het schitterende uitzicht over het Thunermeer met aan de overkant in het Zuiden de machtige bergketens met eeuwige sneeuw van het Berner Oberland.

Kosmopoliet

Zijn vader is architect, maar gedurende de oorlog leidt hij als officier verschillende vluchtelingenkampen, zodat het gezin meermaals moet verhuizen. Taco bezoekt daardoor

twaalf verschillende scholen en leert zo vijf talen spreken: behalve het Berner Zwitsers ook Duits, Frans, Italiaans en Nederlands. Dat

laatste in verband met een opvangcentrum voor Joodse vluchtelingen uit Nederland.

Zijn relatie met het Nederlands is al eerder in kiem aanwezig, doordat zijn moeder een dochter is van de staatsman Pieter Jelle Troelstra. En later wordt deze verbondenheid nog versterkt door zijn huwelijk met Suze Ita Meeder uit Amsterdam. Wanneer zijn ouders uiteindelijk naar Engeland verhuizen, groeit hij ook nog eens in de Engelse taal, die hij in huiselijke kring – ook later in Duitsland – het liefst gebruikt. Kortom, in zijn latere ambt van aartsbewindsdrager komt zijn kosmopolitische achtergrond en de beheersing van zo veel talen hem zeer van pas.

In Engeland volgt hij de opleiding in de heilpedagogie en is actief werkzaam in de Campbellbeweging in Schotland. Samen met zijn vrouw Ita is hij onder andere verantwoordelijk voor de muziek in de mensenwijdingsdienst. Zo groeit zijn verbondenheid met deze vernieuwde vorm van de cultus. Zijn impuls om priester te worden leidt – na zijn studie aan het priesterseminarie in Stuttgart – in 1962 tot zijn wijding in Londen door Rudolf Frieling.

Nadat hij jaren lang als gemeentegestelijke in Edinburgh heeft gewerkt (met regelmatige activiteiten in Ierland), komt hij in 1975 met zijn gezin naar Nederland om het ambt van bewindsdrager van Heinrich Ogilvie over te nemen. Veel komt door zijn toedoen in beweging en er ontstaan nieuwe initiatieven. Bijvoorbeeld wordt dan al de eerste kiem gelegd voor een verandering van de bestuurssamenstelling van het kerkgenootschap en er wordt een basis gelegd voor het betrekken van leden bij verantwoordelijke taken van bestuur en beleid. Kortom, een frisse noordwestelijke wind waait vanuit de Schotse Highlands over de Lage Landen.

Na ongeveer twee jaar gaat het verder in zuidoostelijke richting, namelijk naar Stuttgart van waaruit Taco Bay op afstand het bewindsdragerschap tot 1979 uitoefent. Vanaf dat jaar wordt hij in de Kring van Zeven, het centrale beleidsorgaan van de Christengemeenschap, werkzaam en op 21 februari

1986 krijgt hij het ambt van aartsbewindsdrager op zijn schouders. Daarmee is hij de eerste aartsbewindsdrager die na zijn voorgangers – Friedrich Rittelmeyer, Emil Bock en Rudolf Frieling – niet tot de kring van stichters van de Christengemeenschap behoorde.

Zijn vernieuwende impulsen, die in Nederland over het algemeen vruchtbare bodem vonden, kunnen in Duitsland veel minder worden gewaardeerd. Taco Bay heeft daaronder geleden, hoewel hij dat met zijn doortastendheid en vooral zijn gevoel voor humor meestal kan verbergen. Toch komt er, voor een groot deel door zijn vasthoudendheid en doorzettingsvermogen, onder andere een nieuwe juridische vorm om de internationale geldstromen in banen te leiden en te beheren: de 'Foundation International'.

Het kosmopolitische element dat Taco vertegenwoordigt, maakte mogelijk dat hij het sacrament van de priesterwijding behalve in de Duitse taal ook in het Engels, Nederlands en het Frans heeft gecelebreerd. Om gezondheidsredenen draagt hij op 24 mei 2005 zijn ambt over aan Vickie von Behr. Sinds die tijd leeft Taco Bay met zijn vrouw Ita in Überlingen dus, opmerkelijk genoeg, aan de grens met zijn geboorteland.

Geduld en invoelingsvermogen

Enkele persoonlijke ervaringen voeg ik aan dit korte levensverhaal toe, aangezien ik intensief met Taco heb samengewerkt. Taco droeg zijn ambt van bewindsdrager in 1978 aan mij over. Veel wat in korte tijd in kiem was ontstaan, vroeg om verzorging voordat de kasplantjes in de koude grond konden worden verplaatst. Op afstand vanuit Duitsland hielp Taco mij daarmee. Ik kon altijd een beroep op hem doen. Al gauw bleek echter dat zijn bereidheid tot hulp weliswaar bleef, maar zijn mogelijkheden daartoe steeds minder werden door zijn verplichtingen in Stuttgart. Toch mag ik zeggen dat ik heb mogen verder bouwen op de basis die Taco hier heeft gelegd.

Ik heb Taco en zijn gezin op een ontspannen, vriendschappelijke manier leren kennen

omdat ik gedurende de periodes dat ik in Stuttgart was voor vergaderingen, altijd welkom was in huize Bay. Er werd veel gelachen en wij vonden elkaar vaak in spontane en informele activiteiten. In de pauze tussen zware besprekingen hebben wij bijvoorbeeld menig spelletje tafeltennis gespeeld. Hoe onbenullig dit misschien in dit herdenkingsartikel klinkt, het geeft toch een indruk van zijn ludieke instelling die hij ondanks de zware last op zijn schouders trouw is gebleven.

Ik heb Taco Bay leren kennen als iemand die met veel geduld en invoelingsvermogen medemensen tegemoet trad. Hij was hartelijk,

aimabel en meelevend. Dit kwam zijn ambt in veel situaties ten goede, hoewel anderzijds deze deugden hemzelf en anderen ook in de weg konden staan. Knopen doorhakken, beslissingen nemen die niet voor alle partijen gemakkelijk zijn te accepteren behoort immers ook tot de zware taak die het ambt met zich meebrengt. Taco's onverwoestbare instelling om voor iedereen altijd onverdeeld aanwezig te willen zijn, veroorzaakte ongewild menig probleem, wat zijn taak nog zwaarder maakte. Ik denk dat hij vanuit de wereld waarin hij zich nu bevindt, nog beter zijn idealen kan verwetzelijken.

Ellen Huidekoper

* 25 juni 1956 - † 2 november 2011

door Ignaz Stegeman (geestelijke in de gemeente Rotterdam)

Het boek waardoor Ellen bij velen bekendheid verwierf is getiteld 'Geborgen in ongeborgenheid', naar een citaat van Pablo Picasso. Dit motief speelt een steeds duidelijker centrale rol ook in haar eigen biografie.

Ze wordt op 25 juni 1956 geboren op Bali, maar komt als net eenjarige met de ouders al naar Nederland. Tijdens die reis krijgt het vliegtuig een ernstig technisch probleem waarmee toch een noodlanding kan worden gemaakt. In de brandende zon wordt in de woestijn op een klein vliegveld een reparatie uitgevoerd, maar de vuurgloed en hitte in die dagen is voor haar een kwellling.

Als kind groeit ze eerst op bij Delfzijl en vanaf haar zevende in Hengelo. In het gezin is er een rijke gezinscultuur met sprookjes en verhalen uit Indonesië die haar moeder vertelt. Wanneer Ellen dertien jaar is, overlijdt plotseling haar vader op het hockeyveld. Ondanks de dragende kracht van de gezinscultuur en het zich als keepster in het hockeyteam letterlijk en figuurlijk 'in het spel werpen', trekt ze zich terug, keert ze naar binnen en begint ze

zich diepgaande vragen naar de zin van het leven te stellen. Ook wordt vanaf de middelbare schooltijd het lot van de aarde een blij-

vend motief in haar leven door een intensieve kennismaking met het rapport van de Club van Rome. Het perspectief van de aarde die vernietigd wordt grijpt haar aan. Ellen is zelfs bang een vroege dood te moeten sterven, maar voelt ook: dat wil ik niet.

Wezenlijke antwoorden op haar vragen komen tijdens het propedeutische jaar op de Vrije Hogeschool in Driebergen door de colleges van Bernard Lievegoed. Hij laat haar inzien, dat in dat rapport geen rekening wordt gehouden met de vrije wil van de mens en met de liefde: "We hebben het zelf in de hand!" Voor Ellen ontstaat een fundamentele hoop: je kunt iets doen en ze weet dat ze zich daarvoor wil inzetten. Ze wordt actief in het antroposofische jongerenwerk en begint aan haar studie geschiedenis in Utrecht.

Als 21-jarige maakt ze een conferentie mee van de Christengemeenschap in Finland, waar ze Friedrich Benesch en Gerard Klockenbring leert kennen. Ze schreef ooit: "Daar is het van de hemel naar binnen geknald: je moet priester worden", ook al vindt ze het in een kerk zitten zo vreemd dat ze zich dat niet ziet doen. Toch leeft de bereidheid in haar: "Als het moet, laat het dan maar gebeuren".

Ze had van Benesch begrepen dat de aarde als wezen direct met Christus te doen heeft en Christus diep verbonden is met de aarde en dat de cultus daarin een belangrijke bemiddelende rol vervult. Zeker wat de cultus betreft moet ze zich veel veroveren, omdat haar dat vanuit haar opvoeding geheel vreemd is, ook al werd haar grootmoeder langs vaders kant, Nancy Hoek, na haar scheiding geestelijke in de Christengemeenschap. "Ik besloot er vriendschap mee te sluiten en me tot het religieuze en cultische op te voeden", zo schrijft ze. Na vier semesters aan het priesterseminarie in Stuttgart studeert ze in Utrecht af op het tolerantievraagstuk en de vrijheid van geweten, zoals dat leefde in de ideeën van Willem van Oranje.

Na haar wijding op 3 maart 1985 wordt ze gemeentegerestelijke in Amsterdam. Op 4 december 1990 veroorzaakt echter een auto-

ongeval een grondige verandering in haar leven. Vlak voordien heeft ze een ingeving gehad: "Er kan alleen echt iets in mij veranderen als ik ziek wordt", zo schrijft ze. Gedurende 21 jaar worstelt ze sindsdien keer op keer met haar gezondheid, periodes waarin ook het genoemde boek ontstaat als 'vrucht van innerlijke crisis' en waarin ze ook enkele tere ervaringen heeft, die ze voorzichtig als ontmoetingen met Christus durft te benoemen.

Toch keert ze nog terug in haar werk als gemeentegerestelijke in Rotterdam, wordt nog lid van de Kring van Zeven en ook bewindsdrager voor Nederland-Vlaanderen. Maar ook deze tweede fase van priesterlijk werken moet ze opgeven en het is aangrijpend te beleven hoe dat voor haar ongelooflijk smartelijk is en ze het op een bewonderenswaardige manier toch aanvaardt. Het is een fase van extreme en steeds toenemende ongeborgenheid, waarbinnen ze voortdurend wil begrijpen waarheen haar gezondheid haar wil leiden. Zelfs moest ze acht jaar geleden besluiten haar gewaden helemaal niet meer te dragen, om al haar krachten aan te wenden voor haar weg naar binnen: een heilig avontuur.

In 2003 verschijnt een boek over Eduard Lenz, een van de stichters van de Christengemeenschap *In silberner Finsternis* met als ondertitel *Een leven in de omwentelingen van de 20e eeuw*. Ze oogst veel lof over dit gedegen werk, dat voor de Christengemeenschap belangrijke historische waarde heeft. Al in haar seminarietijd is ze diep getroffen door dagboeknotities en briefwisseling van Eduard Lenz en zijn vrouw en verbindt zich intens met deze biografie en de lotgevallen van deze familie.

Wanneer Ellen in de laatste jaren nauwelijks zelf lezen kan en vrienden komen om haar voor te lezen, vindt ze op verrassende wijze creatieve impulsen die ze met enthousiasme uitbouwt en aan de wereld toont: haar poppen, haar wandkleden en haar foto's. Haar gezondheid geeft echter steeds nieuwe grenzen aan die ze met een bewonderenswaardige moed aanvaardt.

Gedurende het afgelopen jaar verdiepte ze zich hernieuwd in de beelden van de Openbaring van Johannes en de karmavoordrachten van Rudolf Steiner; over de verbindingen van beide spreekt ze nog enkele keren in de kring van haar collega's. Ook neemt ze intensief deel aan workshops van Mieke Mosmuller. Ze verbindt zich oefenend met alle inhouden en werkt hard juist aan de schaduwkanten van haar karakter, die er ook

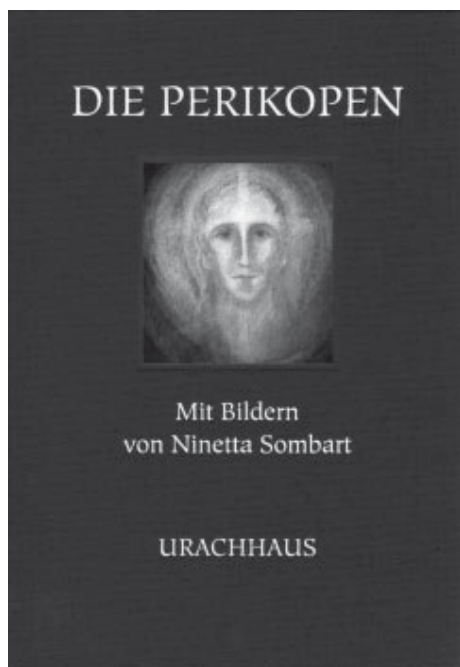
zeker zijn. Binnen dat alles hoopt ze vurig, zo sprak ze uit, binnenkort nog een keer haar gewaad te dragen.

Op woensdagavond 2 november 2011 is ze plotseling door de poort van de dood gegaan, omringd en bijgestaan door enkele dierbare vrienden. Op de drempel van de dood ontvangt ze nog de stervenswijding en wordt voor de opbaring gekleed in haar witte gewaad.

Vensters op het jaarverloop

Die Perikopen
samengesteld door Christian Schädel in
de vertaling van Gottfried Husemann,
met illustraties door Ninetta Sombart,
Uitg. Urachhaus 2011

*door Hilde Cauwenbergh (geestelijke,
gemeente Antwerpen)*

Er is opnieuw een kleine schat verschenen bij de uitgeverij Urachhaus: een perikopenboek, met de evangeliëgedeelten zoals die gelezen worden in de mensenwijdingsdienst door het jaar heen. Het boek is prachtig ingebonden in linnen, op hoogwaardig papier met ruime bladschikking. De vele kunstwerken van Ninetta Sombart nodigen uit om stil te staan bij een beeld of een stemming die de evangelietekst oproept.

Een nadeel voor ons, nederlandstaligen, is dat het boek enkel in het Duits verschenen is. Maar 'elk nadeel heeft zijn voordeel': omdat deze taal niet de ons zo vertrouwde zinswendingen gebruikt, gaat het lezen langzamer en ontstaan de beelden als nieuw. De soms verrassende woordkeuze of ook interpretatie van de Griekse tekst hebben we te danken aan Gottfried Husemann. Hij is één van de oerpriesters, die tientallen jaren lang als seminarieleider deze teksten bewerkte om steeds dieper in hun wezen door te dringen, zoals bijvoorbeeld duidelijk te merken is in de tekst over de wapenrusting Gods.

Perikopen zijn als kleine vensters, waardoor we in de loop van het jaar naar het leven en werken van Christus op aarde kijken. Nu ze in de opeenvolging, zoals we die vanuit de mensenwijdingsdienst kennen (kleine verschillen kunnen mogelijk zijn, omdat niet alle perikopen vastliggen), in een boek verzameld zijn, krijgen we een gevoel voor de innerlijke samenhang en de dramatiek door het jaarverloop heen. Dat wordt nog vergroot doordat enkel in de voetnoot te zien is in welke feesttijd de betreffende perikoop gelezen wordt. Zo sluiten ze, ook visueel, naadloos aan elkaar aan.

Christian Schädel, leider van het pro-seminarie in Keulen, heeft het initiatief genomen om dit boek uit te geven en de teksten van G. Husemann te redigeren. Uit de vele kunstwerken die Ninetta Sombart in de loop van bijna veertig jaar leven met het evangelie geschilderd heeft, werd rijkelijk geput. Maar naar aanleiding van dit boek heeft ze ook enkele nieuwe werken geschilderd zodat nu het Christusjaar ook in haar prachtige beelden zichtbaar wordt.